

Пентилюк М. І.

АКТУАЛЬНІ
ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ
ЛІНГВОДИДАКТИКИ

збірник статей

УДК 811.161.2:378.147:371.214.114

ББК 81.2 Укр

П 25

Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики

Збірник статей

Пентилюк М. І.

Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.

ISBN 978-966-8995-53-8

У збірнику автор пропонує добірку наукових статей, присвячених актуальним проблемам сучасної української лінгводидактики, напрямам, принципам і методам навчання української мови у вищих і середніх освітніх закладах. Статті друкувалися в останнє десятиліття на сторінках часописів «Дивослово», «Українська мова і література в школі» та збірниках наукових праць Херсонського, Миколаївського, Луганського, Черкаського, Глухівського та Бердянського університетів.

Книга буде корисна викладачам педагогічних університетів, учителям середніх шкіл і студентам.

УДК 811.161.2:378.147:371.214.114

ББК 81.2 Укр

ISBN 978-966-8995-53-8

© Пентилюк М. І., 2011

*Моїм колегам —
однодумцям і послідовникам присвячую*

Автор

Зміст

I. Загальні питання лінгводидактики

Теоретичні орієнтири сучасної української лінгводидактики	6
Розвиток української лінгводидактики в контексті Державного стандарту базової і повної освіти в Україні	16
Стандартизація мовної освіти і завдання вчителя-словесника	25
Генетичні і функціональні особливості української мови	32
Рідна мова — основа гуманізації освіти	36
Концептуальні засади навчання рідної мови	43
Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті	49
Формування мовної особистості учня — важлива проблема сучасної лінгводидактики	57
Принципи побудови нових підручників	63
Особливості навчання української мови в російськомовному середовищі	68

II. Проблеми шкільної методики навчання української мови

Когнітивна та комунікативна методика навчання мови в середній школі	71
Мовна особистість учня в перспективі мовленнєвого спілкування	80
Проблеми уроку української мови в сучасній лінгводидактиці	84

Текстоцентричний аспект формування риторичних умінь і навичок учнів	96
Основні напрями мовленнєвого розвитку учнів середньої школи ..	108
Сучасний урок української мови: технологічний аспект	118
Особливості змісту уроку мови	123
Традиційність чи модернізація підручника?	131
Уроки зв'язного мовлення чи розвитку комунікативних умінь і навичок?	137
Навчання лексикології і фразеології української мови у школах з російською мовою викладання	146
Система лексичних вправ – важливий засіб мовленнєвого розвитку учнів російськомовних шкіл	154

III. Лінгводидактика вищої школи

Завдання вищої школи в підготовці майбутнього вчителя-словесника в умовах стандартизації освіти	161
Наукові засади формування професійного мовлення студентів-філологів	167
Роль лінгвістики тексту у фаховій підготовці майбутнього вчителя-філолога: психолінгвістичний і культуромовний аспекти	174
Психологічне підґрунтя професійного становлення майбутніх учителів-словесників	183
Проблеми професійної підготовки студентів-філологів (<i>засвоєння лінгводидактичної термінології</i>)	192
Культуромовний аспект підготовки майбутнього вчителя-філолога в білінгвальному середовищі	201
Концепція когнітивної методики навчання української мови	215
Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови	226
Концепція профільного навчання української мови в 10-12 класах	238
Шлях від учителя до відомого ученого	249

ПЕРЕДМОВА

«Доля – не випадковість, а предмет вибору», – свого часу писав Плавт. Цей афоризм свою долю зі Словом, з методикою, Марія Іванівна Пентилюк щедро дарує своїм знавцям, досвід, душевне тепло учням, студентам, учителям. Вона вміє насажувати колег своєю невичерпною енергією, потужними інтелектуальними імпульсами, цікавими науковими ідеями. Грунтовні наукові розвідки, підручники, посібники, статті Марії Іванівни стали для багатьох методистів важливим орієнтиром у бурхливому науковому морі.

У новій книжці вміщено наукові статті, присвячені актуальним проблемам сучасної української лінгводидактики середньої та вищої школи. Потреба в такій книжці очевидна: колеги й учні мають змогу ознайомитися з цікавими публікаціями відомого вченого.

Доцільним видається розташування матеріалу за тематичним принципом, оскільки зібрані в такий спосіб статті зручні для опрацювання. Матеріали яскраво представляють різнобічність і глибину, системність і цілісність наукового пошуку дослідниці.

Перший розділ «Загальні питання лінгводидактики» присвячений актуальним питанням лінгводидактики – стандартизації мовної освіти, формуванню мовної особистості, принципам побудови сучасних підручників тощо.

У другому розділі «Проблеми шкільної методики навчання української мови» подано короткий аналіз понять і визначень методичних категорій, описано сучасний стан вивчення проблеми. Заслугове на увагу висвітлення основних напрямів мовленнєвого розвитку учнів середньої школи, особливостей змісту уроків мови, лінгводидактичного потенціалу підручника.

Виділення в окремий розділ проблеми «Лінгводидактика вищої школи» свідчить про глибоке розуміння автором специфіки викладання мовознавчих дисциплін у вишах. Цікавими й оригінальними є розвідки, присвячені проблемам професійної підготовки студентів-філологів.

Концепції когнітивної, комунікативної методики, профільного навчання української мови не тільки дають відповіді на багато важливих запитань, а й визначають перспективи подальших лінгводидактичних досліджень.

Книжка допоможе оволодіти основами теорії методики, усвідомити сутність методичних явищ і набути практичних умінь викладати українську мову.

Прочитання цієї книги збагатить студентів, учителів-словесників, педагогів вищої школи.

*Доктор педагогічних наук,
професор О. М. Горюшкіна*

способи поєднання цих одиниць у тексті. Відтак виникає необхідність виділення в лінгвальній дійсності (І. Ковалик) понять мова і мовлення, розмежування їх функцій у процесі мовленнєвої діяльності й забезпеченні формування в учнів комунікативної компетенції.

Для комунікативної методики важливим є розрізнення лінгвістичних понять «мова — мовлення». Діти вивчають мову, тобто засвоюють відомості з фонетики, лексикології, граматики, стилістики — засвоюють словниковий склад мови та правила користування ним, вчать будувати свої висловлювання з метою спілкування. Отже, комунікативний підхід до вивчення мови полягає в засвоєнні основ лінгвістики — тієї сукупності мовних знань, які забезпечують формування мовленнєвих умінь і навичок, необхідних кожній людині упродовж усього життя.

Глибше вивчення рідної мови створює великі можливості для розвитку мислення учнів, формування їхнього світогляду. Засвоюючи лексичне багатство, граматичну будову і стилістичні можливості рідної мови, вони вчать будувати усні й письмові висловлювання, користуватися мовою в будь-якій життєвій ситуації. Суттєвими для навчання української мови є такі її ознаки: мова — знакова система; у мовному знаці поєднуються ідеальна і матеріальна сторони; мова — явище поліфункціональне, і найголовніша її функція — комунікативна; мова функціонує у формі усного і писемного мовлення; мова — явище нормативне; значення мовних одиниць (слів) сприймається в тексті. Для організації навчання мови важливим є розкриття сутності мови й мовлення. У лінгвістиці мова визначається як своєрідна знакова система, що забезпечує мислення людини, спілкування з іншими людьми, тобто служить засобом формування думок, сприймання навколишньої дійсності, обміну інформацією, вираження різноманітних почуттів. Тому існує в свідомості людей і реалізується в мовленні.

Обслуговуючи суспільство, мова виконує ряд функцій, життєво необхідних для цього суспільства, окремих груп людей і кожної людини. Це функції спілкування, мислетворення, нагромадження і збереження знань, пізнання дійсності тощо.

Для методики навчання рідної мови важливе врахування усіх її функцій. Однак починати слід з основних — мислетворчої, комунікативної, акумулятивної (нагромадження і збереження), пізнавальної, а через них розкривати й такі функції, як інформативна, номінативна, експресивна тощо.

Щоб учні засвоїли мову як знакову систему, вони повинні навчитися співвідносити звукові одиниці мови (звуки) із смисловими одиницями — морфемою, словом, словосполученням, реченням, які, в свою чергу,

співвідносяться з реальністю (конкретними предметами, явищами тощо). Розуміння учнями суті мовних значень вимагає від них активної інтелектуальної роботи, певних розумових зусиль.

За терміном мовлення в лінгводидактиці закріпилося два значення: процес вираження думок, почуттів, бажання впливати один на одного засобами мови в процесі спілкування і продукт діяльності мовця — висловлювання (текст), що передбачає наявність органічного зв'язку його елементів (слів, речень; мікротем тощо). Мовлення як вид мовленнєвої діяльності і як її продукт виконує низку завдань, притаманних мові: спілкування, повідомлення, емоційного самовираження і впливу людей один на одного. Мовлення як продукт мовленнєвої діяльності і як форма відображення змісту є способом формування думок і почуттів через посередництво мови в процесі мовленнєвої діяльності людей. Отже, мовлення — основний спосіб комунікації, задоволення різноманітних особистих потреб людей у спілкуванні.

Реалізація мови здійснюється в процесі мовлення, або мовленнєвої діяльності. Вчені визначають мовленнєву діяльність як сукупність психофізичних дій організму людини, що спрямовуються на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній чи письмовій формі. Мовленнєва діяльність ґрунтується на психічній діяльності людини, залежить від її інтелектуального та емоційного розвитку і спирається на мовні знання. Опанування мовленнєвої діяльності здійснюється у процесі навчання мови на комунікативній (мовленнєвій) основі, що включає слухання, говоріння, читання і письмо. Наслідком мовленнєвої діяльності є текст (висловлювання). Мовленнєва діяльність покладена в основу вивчення мови. На думку авторів концепції мовної освіти 12-річної школи, «*мета навчання української мови... полягає у створенні умов для формування національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка володіє виражальними засобами рідної мови, усіма її видами, типами, стилями і найважливішими жанрами*» [4, с. 60]. Застосовуючи знання з мови, школярі розвивають навички використання мови під час спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Як бачимо, теоретичною базою комунікативної методики навчання української мови є усвідомлення сутності понять мова, мовлення, мовленнєва діяльність і спілкування. Останнє є стрижневим у її реалізації. Спілкування — це складний і багатограний процес, що одночасно виступає як процес взаємодії співрозмовників, інформаційний процес, ставлення людей один до одного і як процес взаємовпливу і співпереживання та взаєморозуміння.

Оскільки спілкування здійснюється вербальними (мовними) засобами, то йдеться насамперед про мовленнєве спілкування як мотивований живий процес між учасниками комунікації, спрямований на реалізацію конкретної життєвої настанови, що відбувається на основі зворотного зв'язку в конкретних видах мовленнєвої діяльності.

Мовленнєве спілкування здійснюється багатьма, кількома і двома співрозмовниками (комунікантами), кожний з яких є носієм мовленнєвої активності і передбачає її у своїх співрозмовниках. Як і будь-яка соціальна активність людини, спілкування свідоме і цілеспрямоване, розраховане на взаємодію його учасників.

Формування соціально активної особистості передбачає розвиток мовленнєвого спілкування в діалектичній єдності двох його сторін – мовленнєвої діяльності і мовленнєвої поведінки, тобто єдності змісту і форми спілкування. Змістом спілкування є мовленнєва діяльність його учасників, а формою їхня мовленнєва поведінка.

Мовленнєвою поведінкою вважається перетворення внутрішнього стану людини в її вчинки щодо середовища, у якому вона знаходиться, і людей, з якими спілкується. А в поняття вербальна (мовленнєва) поведінка входить і система висловлювань, думок, суджень, доказів тощо, які виражає мовець у процесі спілкування. Тут виявляється не лише мовний і мовленнєвий компонент, а й соціокультурний та діяльнісно-стратегічний. Як бачимо, для комунікативної методики важливим є органічне поєднання усіх змістових ліній стандартизованої мовної освіти.

У мовленнєвому спілкуванні виділяються три сторони: інтерактивна (взаємодія), комунікативна (прийом, передача інформації та обмін нею), перцептивна (сприйняття і розуміння людьми один одного). Мовці таким чином набувають соціально-комунікативного досвіду – здатності вступати в контакти між собою, взаємодіяти, обмінюючись інформацією, сприймати і розуміти один одного. У результаті відбувається активне формування комунікативної компетенції – головної мети стандартизованої мовної освіти.

Комунікативна компетенція охоплює не тільки знання мовної системи й володіння мовним матеріалом (мовленням), але й передбачає дотримання соціальних норм спілкування, правил мовленнєвої поведінки, що становить соціокультурну змістову лінію мовної освіти 12-річної школи. Комунікативна компетенція – це не вроджена здатність, а сформована на взаємодії мовця із соціальним середовищем у процесі набуття ним соціально-комунікативного досвіду, це знання, уміння й навички, необхідні для розуміння чужих і породження власних програм мовленнєвої поведінки, адекватних цілям, сферам і ситуаціям спілкування. Вона

включає знання основних понять лінгвістики мовлення (мовленнєзнавчі знання) — текст (висловлювання), стилі, типи, жанри мовлення, способи і засоби зв'язку речень у тексті, актуальне членування тексту та ін.; уміння й навички аналізу тексту і власне комунікативні вміння — уміння мовленнєвого спілкування з урахуванням різних сфер, ситуацій, мотивів і цілей спілкування, учасників комунікації (дискурсивне мовлення).

Комунікативна методика спирається на загальні закономірності навчання української мови — постійну увагу до матерії мови, її звукової системи; оцінку виражальних можливостей рідної мови; розвиток мовного чуття, дару слова; випереджаючий розвиток усного мовлення; залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики і словникового складу мови [5, с. 30-35]. Кожна з цих закономірностей по-різному виявляється в процесі навчання української мови, відтак урахування їх допоможе учителеві реалізувати основні ідеї комунікативної методики.

Не менш важливим для комунікативної методики є врахування загальнодидактичних та лінгводидактичних принципів навчання, провідними серед яких виділяємо: єдність розвитку мовлення і мислення, взаємозв'язок розвитку усних і писемних видів мовленнєвої діяльності, зв'язок розвитку мовлення з формуванням мовної діяльнісної (стратегічної) та соціокультурної компетенцій, взаємозв'язок роботи з розвитку мовлення на уроках мови і літератури (міжпредметний зв'язок).

Принцип єдності розвитку мовлення і мислення ґрунтується на врахуванні найважливішої функції мовлення в процесі спілкування — передавати думки — та зумовлює когнітивну методику навчання мови й мовлення в школі.

Мовлення вважають процесом матеріалізації думки, перетворення думки в слово. Оволодіння мовними засобами є необхідною умовою розвитку мислення та поступового ускладнення пізнавальної діяльності. На думку психолога М. Жинкіна, мовлення є каналом розвитку інтелекту, чим раніше людиною буде засвоєна мова, тим легше й повніше будуть засвоюватися знання. Мислення — ширше поняття, ніж мовлення, оскільки спирається не тільки на мову. Механізми мислення людей мають значний ступінь універсальності незалежно від національності та соціальних чинників. Мовлення ж має національну й соціальну диференціацію, стилістично забарвлене, тобто варіативне.

Учені розрізняють внутрішнє і зовнішнє мовлення. Внутрішнє мовлення реалізується з великою швидкістю як мовне оформлення думки без її висловлювання усно або на письмі. Це може бути «мовлення

мовчки»; внутрішнє програмування одиниць мовлення; власне внутрішнє мовлення (з використанням предметних, образних кодів). Зовнішнє мовлення — це процес мовленнєвої діяльності: кодування (говоріння, письмо); декодування (аудіювання, читання). Діяльність, спрямовану на створення відповідних зв'язних висловлювань (текстів), називають мисленнєво-мовленнєвою.

Тому успішне формування вмій і навичок мовленнєвої діяльності на уроках української мови залежить від урахування вчителем особливостей мислення учнів, правильного добору методів, прийомів, засобів навчання, моделювання таких навчальних ситуацій, що спонукають до спостережень, бажання висловити свої думки, дібрати вагомі аргументи тощо.

Принцип взаємозв'язку розвитку усних і писемних видів мовленнєвої діяльності полягає в доцільному виборі форми спілкування. Цей вибір мовлення залежить насамперед від умов, мети, характеру спілкування, кількості учасників. У навчальному процесі учні паралельно розвивають уміння й навички слухання, говоріння, читання й письма. Це зумовлено тим, що всі види мовленнєвої діяльності характеризуються цілеспрямованістю й складаються з кількох послідовних фаз (орієнтування, планування, реалізації та контролю). Відповідно до цих фаз і здійснюється окрема мовленнєва дія, що залежить від мовленнєвої ситуації, наприклад, необхідності відповісти на запитання, спонукати до дії, написати листа тощо. Кожна мовленнєва дія містить етап підготовки висловлювання (усвідомлення мотивів, мети спілкування, прогнозування результатів), структурування висловлювання (вибір мовних одиниць, розташування їх у певному порядку на основі оперативної мовленнєвої пам'яті), перехід до зовнішнього мовлення (звукове або графічне оформлення висловлювання). Про ефективність мовленнєвої дії свідчить її сприйняття та реакція на висловлювання (зворотний зв'язок).

Крім спільного, усне й писемне мовлення має свої особливості. Так, усна форма мовлення використовує такі засоби, як звуки, наголос; паузи, підвищення або зниження тону, темп мовлення, тембр голосу тощо. Особливої ваги під час усного спілкування набувають невербальні засоби (жести, міміка, постава). Писемне мовлення потребує розвитку умінь правильно використовувати графічні знаки письма, розбірливо записувати, передавати особливості інтонації за допомогою розділових знаків. Між усним і писемним мовленням існує тісний зв'язок (уміння сприймати інтонацію впливає на уміння ставити розділові знаки: перелічувальна інтонація — кома, підвищення голосу, пауза, логічний наголос — тире та ін.).

Дитина, як відомо, починає засвоювати мовлення в усній формі. Під час усного спілкування можливе швидке реагування на певні порушення й помилки та виправлення їх. Учасники спілкування використовують невербальні засоби для посилення впливу. Засвоєні уміння й навички усного мовлення є підґрунтям писемної вправності. Тому серед принципів мовленнєвої підготовки учнів виділяють випереджаючий розвиток усного мовлення.

Зв'язок розвитку мовлення з формуванням мовної компетенції зумовлений тим, що мовленнєві уміння й навички залежать від знань мовної системи, володіння нормами літературної мови. Мовленнєві уміння й навички формуються поступово, відповідно до сформованих мовних умінь і навичок як засобу пізнання, спілкування, самовираження людини. Комунікативна орієнтація навчання зумовлює необхідність поєднання різнорівневих та різноаспектних мовних явищ, що функціонують у мовленні комплексно, у тісному взаємозв'язку. Тоді мовні та мовленнєві вміння й навички формують комунікативну вправність. Наприклад, знання учнями функцій кличного відмінка, написання й вимови закінчень слів у цій формі допомагають реалізувати комунікативну мету (привітати, запросити тощо), здійснити позитивну самопрезентацію.

Принцип зв'язку розвитку мовлення з формуванням стратегічної компетенції забезпечує реалізацію діяльної (стратегічної) змістової лінії шкільної програми. Мовленнєва підготовка учнів залежить від розвитку загальнопізнавальних, організаційних, естетико-естетичних, творчих умінь, ціннісних орієнтацій, від опанування стратегій, що визначають оптимальність мовленнєвої діяльності, спрямованої на розв'язання навчальних завдань і життєвих проблем.

Не менш важливим у комунікативній методиці є зв'язок розвитку мовлення з формуванням соціокультурної компетенції. Саме він забезпечує єдність змісту і форми спілкування, бо враховує поведінковий його аспект. Формування мовленнєвої компетенції учнів, зокрема вмінь сприймати й розуміти думки інших та планувати й створювати власні висловлювання, зумовлює навчання української мови на основі текстів, що сприяють опануванню національних і загальнолюдських культурних та духовних цінностей, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, націями. Дидактичний матеріал у вигляді текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення дозволяє не тільки визначати стилістичні й граматичні функції мовних одиниць, забезпечити практичну спрямованість засвоєння учнями лінгвістичної теорії, а й розвивати особистість у морально-етичному та естетичному планах, формувати в учнів соціокультурну компетенцію. Аналіз структурно-сміслової єдності тексту, мовних

засобів зв'язку між його окремими реченнями є підгрунтям якісних, комунікативно доречних власних творів учнів.

Посилена увага до тексту як дидактичного матеріалу пов'язана зі зміною цільових акцентів навчання мови, що відбито в чинних програмах, концепціях, освітніх стандартах, загальноєвропейських рекомендаціях мовної освіти. Соціокультурна змістова лінія програми визначає сферу відношень, орієнтовну тематику текстів, теми висловлювань учнів, вимоги до вмінь і навичок.

Принцип міжпредметного зв'язку, зокрема мови і літератури, в роботі з розвитку мовлення пояснюється спільними навчальними, розвивальними й виховними цілями на уроках, що представляють словесність. Спільним засобом навчання на цих уроках є мова.

На уроках літератури переважають тексти художнього стилю мовлення, окремі тексти або уривки з них можуть бути використані як дидактичний матеріал на уроках мови. Аналіз довершених, високохудожніх зразків словесної творчості позитивно впливає на мовлення учнів, виховує естетичні смаки, відповідальність за свої мовленнєві вчинки.

Методика роботи з художніми текстами на уроках української мови передбачає визначення їх лінгводидактичних функцій, особливостей адаптації художнього твору до конкретних дидактичних завдань, розробку схем мовного аналізу тексту.

Як і когнітивна, комунікативна методика зорієнтована на роботу з текстом. Адже саме висловлювання (текст) репрезентує зв'язне мовлення і забезпечує спілкування. На текстах-зразках (монологів, діалогів, полілогів) учитель може продемонструвати зміст і структуру спілкування, ознайомити учнів з мовними і позамовними його засобами.

Навчальна мовленнєва діяльність передбачає розуміння учнями уже з п'ятого класу особливостей форм і видів мовленнєвої діяльності, знання мовних і позамовних засобів, за допомогою яких сприймається або створюється висловлювання.

Вибір усної чи писемної форми мовлення залежить від умов спілкування, що зумовлюють використання різних засобів, наприклад: звуки, паузи, підвищення або зниження тону та ін. (усне мовлення); літери, розділові знаки, місце розташування на сторінці тощо (писемне мовлення). Реалізація задуму в різних формах мовлення потребує різних мовних і позамовних засобів.

Основні правила спілкування засвоюються учням практично протягом усного навчання мови. Ці правила відображають національно-мовні традиції, загальноприйняті етичні норми, спрямовані на досягнення

мети спілкування. Учні мають засвоїти аксіому: ввічливим бути вигідно, ввічливість – важлива передумова успіху в спілкуванні.

Усвідомлення понять мовлення і спілкування не може бути повним без засвоєння вимог до мовлення (змістовність, логічна послідовність, багатство, точність, виразність, доречність, правильність тощо). Їх засвоєння повинно здійснюватися на конкретних прикладах, за допомогою вправ, що вимагають дотримання цих вимог, редагування висловлювань, аналізу текстів (характеристики мовних і позамовних засобів, що забезпечують відповідні вимоги), укладання пам'яток з культури мовлення тощо.

Усвідомлення учнями поняття **текст** починається з розуміння відмінностей між реченням і текстом. Ознаку членованості тексту учні сприймають практично, зіставляючи одне речення й текст. У навчальній мовленнєвій діяльності не варто розглядати тексти-речення, що визнаються лінгвістикою. Доповнює поняття **текст** усвідомлення учнями поняття **зміст висловлювання**, що пов'язане з категорією інформативності тексту. Розрізняють два види інформації: незалежну від автора висловлювання (змістово-фактуальну – те, про що йдеться) та повідомлення індивідуально-авторського плану (змістово-концептуальну – що саме і як повідомляється).

Методика засвоєння мовленнєвознавчих понять ураховує етапи формування мовленнєвих умінь і навичок, як-от: кумуляція (накопичення лінгвістичних знань), мотивація (забезпечення мотивуючого впливу на учнів лінгвістичної теорії), усвідомлення (опрацювання правил-орієнтирів, текстів-зразків, спрямованих на перехід від номінативних (правильно виявляти, точно вживати слова, утворювати словоформи) до комунікативних умінь і навичок), тренування (проблемні вправи, ситуативні завдання), узагальнення (виявлення рівня сформованості мовленнєвих умінь і навичок).

Сприяють успішному засвоєнню мовленнєвознавчих понять такі засоби навчання, як схеми, таблиці, відео- й аудіо записи, тексти, записані на картках, на електронних носіях тощо.

Вправи, спрямовані на засвоєння мовленнєвознавчих понять, можна класифікувати за метою та етапами формування умінь і навичок:

- пропедевтичні (мовленнєвознавчі поняття засвоюються практичним шляхом, учні виконують мовленнєві дії на основі не сформульованого поняття про мовлення або спілкування);
- кумуляційні (засвоєння понять з усвідомленням їх суті, визначень, формулювань, виконання відповідних поняттям мовленнєвих дій);

- тренувально-мовленнєві (відпрацювання мовленнєвих умінь і навичок на основі знань про відповідні поняття);
- творчі (виконання завдань, що узагальнюють, об'єднують різні поняття, удосконалення власного мовлення на основі поглиблення знань про мовленнєвознавчі поняття, перевірка рівня засвоєння понять і відповідних мовленнєвих умінь і навичок, самоаналіз).

Робота з розвитку мовлення учнів забезпечує тісний зв'язок лінгвістичної теорії з практикою і ґрунтується на опрацюванні текстів різних стилів, типів жанрів мовлення, на аналізі їх змісту, структури і мовних засобів. Лінгвістичний аналіз тексту забезпечує комунікативно-діяльнісний та функціонально-стилістичний підходи до навчання мови: аналізуючи текст, учні засвоюють його комунікативні якості (роль у спілкуванні), стилістичну належність та функції мовних одиниць, а отже, формують і вдосконалюють свою мовну й мовленнєву компетенції.

У ході аналізу учні переконуються, що об'єкт лінгвістики — текст (*lat. textum* — тканина, поєднання, в'язь) є функціонально завершеним мовним цілим, основне завдання якого визначається певною метою мовленнєвої діяльності. Текст розглядається як проміжна ланка спілкування, як сукупність фраз і як смислова і структурна єдність. Монолог чи діалог уважаються текстом, якщо вони мають відповідну змістову організацію, функціонально спрямовану на досягнення певної мети, розв'язання певного комунікативного завдання.

Аналізуючи текст, необхідно враховувати такі лінгвістичні поняття, як усні й писемні тексти, художні й нехудожні, прозові й віршові, монологічні й діалогічні, розповідь, опис, роздум, абзац, макротекст і мікротекст, контекст та інші. Усний текст — продукт живого мовлення, письмовий — продукт письма чи друкування. Кожний з них має відповідно властивості усного чи писемного мовлення. Усний текст сприймається на слух, писемний — візуально (зором). Під час аналізу тексту виділяються його ознаки — семантика та функціонально-комунікативна значущість, що виражаються відповідним набором мовних засобів.

Комунікативна методика передбачає застосування нових педагогічних технологій у проведенні уроків української мови. Для технологічного навчання обов'язковим є постійний зворотній зв'язок між учителем і учнями, що вимагає чіткого планування й моделювання кожного уроку. Організація сучасного уроку спирається на його інтерактивну технологію — таку організацію навчального процесу, за якої стає обов'язковою участь кожного учня в колективному взаємоповноуючому, взаємодіючому процесі навчального пізнання: адже учень

повинен публічно відвітуватися про виконання поставленого перед класом чи групою навчального завдання.

Нові підходи до технології уроку створюють сприятливі умови для розвитку творчості учнів, формування мовної особистості, але ці підходи ставлять ряд вимог до учителя. Це насамперед уміння діагностувати цілі навчання, досконало володіти мовою, моделювати профільну підготовку майбутнього філолога (у класах, школах гуманітарного профілю), розробляти опорні конспекти, створювати нові види наочності, вільно володіти проблемним навчанням, організувати групову та індивідуальну роботу з використанням комп'ютерів.

Сучасна методика активно популяризує ідею проведення уроків на текстовій основі, що забезпечує сприйняття й відтворення тексту в єдності змісту (смислу) і форми. Відомі праці методистів, психолінгвістів науково обґрунтовують використання текстів на уроках мови (Т. Донченко, І. Зимня, О. Казарцева та ін.), що полегшує роботу вчителів над текстом на уроках різних типів, дозволяє формувати комунікативні уміння й навички учнів на сучасних наукових засадах.

Як бачимо, комунікативна методика спрямована на удосконалення змісту навчання насамперед у мовленнєвому аспекті, на дотримання системи роботи з розвитку мовлення учнів, формування низки компетенцій, що забезпечать головну мету стандартизованої освіти – комунікативну компетенцію.

Урахування основних положень комунікативної методики навчання української мови, засвоєння мовленнєвознавчих понять, формування умінь і навичок усіх видів мовленнєвої діяльності, перцептивна і продуктивна робота з текстом сприятиме вихованню мовної особистості учня, людини, здатної спілкуватися в різних сферах і життєвих ситуаціях.

Література

1. Бачевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004.
2. Державний стандарт базової повної середньої освіти // Дивослово. – 2004. – № 3. – С. 76–79.
3. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова: Короткий глумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001.
4. Концепція мовної освіти 12-річної школи // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 59–65.
5. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М. Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2005.

2006 р.